

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ В КРИЗОВІ ПЕРІОДИ ЇХ РОЗВИТКУ

Актуальність проблеми. Пріоритетним завданням сучасної дошкільної освіти в умовах динамічних змін науково-технічного, інформаційного, економічного поля суспільного життя залишається «збереження та зміцнення фізичного, психічного та духовного здоров'я дитини». (Закон України «Про дошкільну освіту» ст.7)

Практичне розв'язання вказаних завдань потребує перегляду усталених підходів щодо реалізації змісту педагогічної діяльності та її форм, сучасного озвучення проблем психічного розвитку та понять, пов'язаних з ним. Саме такою є проблема вікових криз, нормативних і таких, що виникають стихійно, пов'язаних з тими чи іншими подіями в житті дитини.

Мета статті. Дослідити теоретичні і практичні аспекти проблеми перехідних, кризових періодів у розвитку дітей дошкільного віку та психолого-педагогічного супроводу дитини-дошкільника.

Аналіз наукових підходів до проблеми.

Розвиток – головний і єдиний спосіб існування людини впродовж її психологічного часу відбувається відповідно до законів, що мають внутрішню логіку. Розвиток – процес незворотній, нерівномірний, циклічний, з чіткою послідовністю стадій, процес, обумовлений складною взаємодією біологічних, соціальних, психологічних, а пізніше і особистісних детермінант, що в цілому і визначають траєкторію життєвого шляху. Проблема **стадій розвитку** є однією з центральних теоретичних проблем соціальних наук.

В психологічних науках ідея стадійності психічного розвитку і їх незмінної послідовності вперше прозвучала в працях видатного швейцарського психолога

Ж.Піаже в 19 ст. і стала поштовхом до вивчення проблеми широким колом вчених. Ілюстраціями є підходи до вікової періодизації стадій В.Штерна, Р.Зоззо, Е.Еріксона. Описані Еріксоном «вісім вікових періодів людини» є його найбільш оригінальним і важливим внеском в теорію розвитку. Розглядаючи життєві стадії як періоди найбільш важливих пристосувань до соціального оточення і змін власної особистості, вчений аналізує можливі впливи на розвиток особистості характеру розв'язання кожної із значимих життєвих проблем і те, як неадекватне вирішення ранніх проблем ускладнює а то і позбавляє можливостей успішно вирішувати завдання і проблеми наступного.

У вітчизняній психології проблема стадійного розвитку розглядалась в рамках культурно-історичної теорії Л.С.Виготського. Критерії, на основі яких осмислено стадії розвитку – соціальна ситуація розвитку, провідна діяльність і вікові новоутворення. Виготський досліджує основні закони розвитку, динаміку та механізми переходу до нових стадій розвитку, виділяє у процесах розвитку стабільні і **кризові періоди**: кризу новонародженості, кризу 3-х років, кризу 7-ми років у дітей дошкільного віку та кризи шкільного віку. Заслугою вченого є дослідження причин, ознак, особливостей перебігу кризових явищ та їх розв'язання.

Ідеї Л.С.Виготського знайшли свій розвиток в концепції вікової періодизації Д.Б.Ельконіна, а згодом Д. Фельдштейна. Загалом в будь-яких концепціях в дошкільному віці досить яскраво проглядається аналіз криз 3-го року життя та кризи 6 року.

Аналіз названих теорій дає підстави для висновків:

- критичні періоди (кризи) пов'язані з появою нових систем цінностей, що вимагають відмови від попередніх структур, позиції, що вичерпала себе, перебудови особистості. Такі переходи супроводжуються напруженістю, тривогою, деякою розгубленістю;

- вихід з кризи – прийняття іншої соціальної позиції і оволодіння відповідними способами дій.

Кожен індивідуальність, тому кризи протікають по-різному у різних людей за різних і за типових обставин.

Є кризи нормальні, нормативні, спільні для всіх, хто переживає певну вікову межу і аномальні, які можуть бути, а можуть і не бути в житті конкретної людини: хвороби, травми, смерть близьких, війни, етнічні конфлікти.

Розвиток дітей - процес нерівномірний. Періоди відносно спокійні, стабільні, коли дитина зберігає одні і ті ж характеристики поведінки, змінюються переломними, кризовими, коли те, чим жила дитина раніше, уже не влаштовує її, нові потреби, нові мотиви (причини дій, вчинків) часом так змінюють особистість малюка, що він стає непізнаваним. Ламаються звичні стереотипи відносин з оточуючим, дитина по-новому оцінює своє місце серед людей і в світі, прагне зайняти (або вибороти) це нове становище. Криза – період випробувань і для близьких людей і для самої дитини.

«Важкі» періоди повторюються. Кризою 1-го року життя завершується немовлячий період, кризою 3-х років закінчується ранній вік. Ще одна криза підстерігає дитину, що вступає до школи. Пізніше – перехідні (кризові) періоди супроводжуватимуть підлітковий вік, згодом юнацький. Дорослість теж не застрахована від цих непростих подарунків розвитку.

Так саме розвитку! Тому що розвиток в цей час не уповільнюється, а, навпаки, стає бурхливим і стрімким. Його енергетичний потенціал здатен кардинально перебудувати особистість (або те, що ми називаємо її передумовами у дітей немовлячого і раннього віку, викликати до життя нові тенденції і реалізувати їх, пробуджує, врешті, відчуття внутрішньої сили здатної протистояти оточенню. Звідси опозиційність малюка. І наші поспішні висновки: неслух, вередуля, негативіст...

Та протистояти оточенню зовсім не обов'язково. Конфлікти перехідного етапу виникають тоді, коли дорослі, не розуміючи до кінця, що відбувається з їх ще вчора таким милим і слухняним малюком, намагаються нав'язувати йому відносини, що досі всіх влаштовували. Але влаштовували вчора.

Сьогоднішній день вимагає від дорослих, і в першу чергу батьків, усвідомлення того, що реально відбувається з дитиною, в якому напрямі йде розвиток і як уникнути руйнівних, негативних наслідків загостреної емоційності та природної дестабілізації її психічного життя. Тимчасової дестабілізації. Там, де подібні явища сприймають вдумливо, з розумінням, чуйністю, терпінням неприйнятні форми дитячої поведінки або не виникають зовсім, або легко долаються.

В різні періоди життя кризові явища мають деяку специфіку, хоча їх ріднить те, що в усіх випадках це прояв зусиль дитини на шляху поступу до більш високих рівнів психічного розвитку. Конфлікти ж виникають частіше у випадку утисків і пригнічення «почуття дорослості». Логіку дорослих і їх бажання постійно оберігати і відсторонювати «свій скарб» від такого небезпечного світу неважко зрозуміти: як можна, ще такий малий, невмілий... Окремі з них залюбки накрили б дитя скляним ковпаком, забезпечивши таким чином захист і безпеку. Але ж є і інші варіанти. Вести, допомагати, спрямовувати. Ненав'язливо, непомітно, зі знанням справи.

Розглянемо особливості перехідного періоду від раннього до дошкільного віку, відомого як криза 3-х років.

Більшість спеціалістів з проблем раннього дитинства схильні вважати що його початок – два з половиною роки. Досі спілкуватися було радісно і нескладно: покладистий, привітний малюк, наслідував, повторював, з готовністю приймав будь-які ініціативи дорослого, дивуючи і втішаючи милою своєрідністю рухів і слів.

Хіба-що надмірний інтерес до світу час від часу підштовхував його порушити заборони... Або ж якісь «форс-мажорні» обставини стануть причиною розгубленості, сліз...

Але час не стоїть на місці. І, буквально на очах, змінюється поведінка чарівного створіння, дитя ніби підмінили – куди й поділась слухняність і керованість, а, натомість, миттєво з»явилась впертість, дратівливість, плаксивість, примхливість. Чому?

Можливо тому, що дитина, яку впродовж останнього часу так вабив світ предметів поступово починає розуміти: саме вона, а не хтось, інший: кинула, покотила, штовхнула. Розбила, розлила, вдарила.

Раз-пораз спалахують іскри свідомості, і тоді на поверхню психічного буття дитини зринають її власні бажання. Часом, як відлуння розпоряджень дорослого, або такі, що співзвучні соціальній ситуації . Однак неважко помітити як все більше і більше стає бажань, що ніяк не збігаються з усталеними способами взаємодії зі світом та настановами дорослих, і все яскравіше дитина заявляє про себе. «Я, Я, Я!!!».

«Я» - одне з найважливіших відкриттів у індивідуальній історії кожної людини. Тепер інтерес до себе проглядається у дітей дуже виразно. У вивченні частин тіла (ось вони ручки, пальчики, носик...). Своїх можливостей (стану, побіжу, дожену і т.д.). Відбувається інвентаризація власності (моя мама, моя чашка, подушка, ліжко). Складається почуття приватності, потреба відстоювати свої права. З»являються вміння озвучити власні бажання: хочу, не хочу, не буду, не піду. **Свої бажання!** Чудо!

Дитина раптом відмовляється робити те, що пропонує дорослий, суперечить, займається тим, що вибирає сама. Робиться це ще не особливо уміло, але ж і можливості, погодьтесь, невеликі.

Все частіше звучить ідіома (символ кризи) – «Я сам!»

Ось він, початок справжньої емансипації – усвідомлення себе самого, окремого, незалежного і насолода від можливості відчувати це знову і знову.

А що ж дорослі?

Виклад матеріалів дослідження. Дослідження було проведено на базі школи-садка «Слов'яночка» Солом'янського району М. Києва. Залучено 18 сімей, батьків вихованців групи дітей 3-го року життя. Їх щоденникові записи та спостереження сцен спілкування батьків і дітей, матеріали опитувальників дали підстави для наступних ілюстрацій і висновків.

Того дня прокинулись пізніше і мама поспішала. Поспішала, не чуючи протестів, майже волочила малюка, а його постійні крики і намагання вирватися, щоб іти самостійно, тільки дратували. Нарешті роздягальня групи. Майже силоміць виринає з рук сина шапку, яку він зі словами: «сам» і сльозами тримає до останнього. Коли ж вихователька згодом намагається обережно повернутись до цього епізоду, мама дивується: «Але ж я поспішала, він мав це розуміти..»

В сім'ї Каті все по-іншому. Її постійно дають зрозуміти, що дуже раді тому, що вона дорослішає, і хоче все робити сама. З нею радяться, підтримують спроби самостійності. Тон розмов «цілком дорослий» - без типових зменшувальних слів, але спокійний, доброзичливий. Звісно, трапляються ситуації, коли і часу обмаль, і краще обійтись без її участі. Тоді батьки пояснюють, як правило, заздалегідь і ці установки допомагають пережити «екстремальні» моменти.

Маленька Таня росла нелегко: хвороблива, ослаблена, вона, природно, викликала жалість і співчуття. Її оберігали, любили, відгукувались на всі її прохання. Батьки, няня так звикли до цього, що, навіть, не помічали того, що дівчинка стала нетерплячою, нечутливою до станів і самопочуття оточуючих. Зате найменша відмова виконати її бажання викликала істеріку.

Якщо дитина задовольняє свої нові потреби, максимально, необхідність сперечатись і відстоювати свої права виникає рідше. Уважне ставлення до проблем дітей, розумні, зважені рішення дорослих знаходять не лише відгук в їх серцях, а й стають моделлю поведінки, яку дитина наслідує.

Справа ще і в іншому. Не всі дорослі помічають такі особисто творчі ефекти, вважаючи події раннього дитинства скороминучими, а намагання малечі діяти відповідно до власних бажань надмірними і занадто обтяжливими, а, загалом, не вартими уваги.

Дорослих подібні речі часто нервують, вони розцінюють це як неслухняність, свавілля. Даремно. Саме їх помилки – причина викривлень дитячої поведінки. Не секрет, що одні і ті ж діти по-різному спілкуються з близькими люблячими дорослими. Спокійні і слухняні з одними, збуджені і вередливі з іншими. А вибіркковість – яскрава ознака того, що перебудова особистості відбувається непросто. Якщо хтось намагається відкрито ламати опір дитини, забороняти, карати (в т.ч. фізично - може чекати взаємонерозуміння, відчутного погіршення відносин, вкорінення негативних тенденцій. Знецінення ж дитячого «я», ще слабкого і несформованого, може стати основою низької самооцінки і проблемної «я-концепції».

До всього ж небажання дітей підкоритися волі дорослих досить сильне, а способи домагатись свого і захищати свої права такі різноманітні, що, частіше, перемога за ними.

Щоправда, ця перемога з високою долею вірогідності сприятиме розвитку уміння ігнорувати близьких, суспільні обмеження, втраті орієнтації в оточуючому, гіпертрофії власного «Я». І, хто знає, як повернеться ситуація у майбутньому, деформації особистості важко піддається корекції.

Та, неодмінно наступить час, коли батьки і дитина поміняються позиціями: через багато років літні тато і мама не менш гостро потребуватимуть уваги і доброзичливості, зваженості та розумних рішень своїх, тепер уже дорослих дітей, а, головне самі відчують відстрочений ефект тих моделей, стереотипів поведінки, яким навчили малюка ще на початку його життєвого шляху.

Любов близьких дорослих часом настільки трепетна, ніжна і турботлива, що вони готові прибрати з дороги дитини щонайменші перешкоди, задовольнити за першою вимогою будь-яке бажання. Обслуговують, втішають, оберігають. Здавалось би ласка, ніжна турбота проростуть в душі дитини добрими сходами. Але відбувається щось незрозуміле: посилюється неслухняність, агресія, відверта невдячність.

Водночас і емоційна байдужість оточення провокує негативні прояви поведінки. Зайняті собою і своїми справами батьки, відсторонені, невникаючі не залишають дитині вибору. Малюку залишається одне: повернути любов і увагу. Тим способом, що виявиться найбільш прийнятним – «захворіти», розбити чашку і т.п. Згодом дитина ставатиме більш вигадливою, її поведінка не обмежуватиметься лише сімейним оточенням.

Однак, підстав для песимізму немає: первинний дитячий негативізм не такий вже і страшний. І не є ознакою того, що дитина хоче «дістати» дорослого, чи особливої злісності малюка.

Якщо з цими негативними явищами відверто не боротись – вони можуть зникнути самі по собі. Та краще допомогти дитині утвердити своє «Я». Створюючи умови для розумового вибору. Граючись. Вникаючи. Поважаючи маленьку людину, що росте.

Педагог має переваги – кваліфікація дозволяє усвідомлювати процеси, що відбуваються, знаходити шляхи близькості і єдності з дітьми, скануючи їх душевні стани, працю.